
Г л а с н и к
Етнографског института
Српске академије наука и уметности

ЛII

Београд 2004

Г

Е

И

UDC 39 (05)

ISSN 0350-0861

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

BULLETIN

OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

LII

Editor in chief:
DRAGANA RADOJIČIĆ

Editorial board:
LASTA ĐAPOVIĆ, RADOST IVANOVA, MIROSLAVA
LUKIĆ-KRSTANOVIĆ, SOFIJA MILORADOVIĆ, MILJANA RADOVANOVIC,
DRAGANA RADOJIČIĆ, GOJKO SUBOTIĆ, BOJAN ŽIKIĆ

Secretary:
MARIJA ĐOKIĆ

Accepted for publication by the reference of associate member of the SASA
Vojislav Stanovčić at the VIII session, Department of Social Sciences SASA,
October 4th 2004.

Belgrade 2004

УДК 39 (05)

ISSN 0350-0861

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ГЛАСНИК

ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
LII

Уредник:
ДРАГАНА РАДОЛИЧИЋ

Уређивачки одбор:
ЛАСТА ЂАПОВИЋ, БОЈАН ЖИКИЋ, РАДОСТ ИВАНОВА,
МИРОСЛАВА ЛУКИЋ-КРСТАНОВИЋ, СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ,
МИЉАНА РАДОВАНОВИЋ, ДРАГАНА РАДОЛИЧИЋ, ГОЈКО СУБОТИЋ

Секретар уредништва:
МАРИЈА ЂОКИЋ

Примљено на VIII седници Одељења друштвених наука САНУ одржаној
4. октобра 2004. године на основу реферата дописног члана САНУ
Војислава Становчића

Београд 2004

Издавач:

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35/III, Београд, тел. 636-804

Рецензент:

дописни члан САНУ ВОЈИСЛАВ СТАНОВЧИЋ

Лектор:

СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ

Превод на енглески:

ЈЕЛЕНА ЧВОРОВИЋ

Коректор:

МИРЈАНА РАДОВАНОВИЋ

Технички уредник:

ДАВОР ПАЛЧИЋ

Штампа:

ЧИГОЈА, Београд

Тираж:

500 примерака

Штампање финансирано из средстава Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије.

Део радова у овом Гласнику резултат су рада на пројектима: Традиционална култура Срба — системи представа, обреда и социјалних институција (бр. 2157) и Савремена сеоска и градска култура — путеви трансформација (бр. 1868), које је у целини финансирало МНЗЖС РС.

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39 (05)

ГЛАСНИК Етнографског института = Bulletin of the Institute of Ethnography / уредник Драгана Радојичић. — Књ. 1, бр. 1/2 (1952)– . — Београд (Кнез Михаилова 35/III) : Етнографски институт САНУ, 1952– (Београд : Чигоја). — 24 cm

ISSN 0350-0861 = Гласник Етнографског института

COBISS.SR.-ID 15882242

САДРЖАЈ — SUMMARY

<i>Љиљана Гавриловић</i> , Етнографија виртуелне реалности	9
<i>Ljiljana Gavrilović</i> , The Ethnography of Virtual Reality	16
<i>Бојан Жикић</i> , Гест у егзотеричном контексту	17
<i>Bojan Žikić</i> , Gesture in an Exoteric Context	28
<i>Nevena Ćurčić</i> , Texts, Audiences and Relations of Power Research Paradigms in Media and Cultural Studies	29
<i>Невена Ћурчић</i> , Медијски текстови, публике и односи моћи истраживачке парадигме у студијама медија и културе	40
<i>Мирослава Малешевић</i> , Снови о будућности: како дечаци и девојчице виде своје родне улоге	43
<i>Miroslava Malešević</i> , Dreams About the Future — How Boys and Girls Perceive Gender Roles	51
<i>Мирослава Лукић Крстићановић</i> , Фолклорно стваралаштво у бирократском коду — управљање музичким догађајем	53
<i>Miroslava Lukić Krstanić</i> , Folklore in Bureaucracy Code / Running a Music Event	65
<i>Марина Симић</i> , Конструкција идентитета једног фудбалског клуба на примеру ФК Обилића	67
<i>Marina Simić</i> , Identity Construction of a Football Club on the Example of FC Obilic	80
<i>Иван Ђорђевић</i> , Улична прослава Нове године у Београду	81
<i>Ivan Djordjević</i> , Street Celebration of New Year's Eve in Belgrade	90
<i>Александар Крел</i> , Путеви трансформације традиционалних дечијих игара Срба у Товаришеву	91
<i>Aleksandar Krel</i> , Changes in Traditional Children's Games Among Serbs in Tovariševo	108

<i>Младена Прелић</i> , Крсно име (крсна слава) код Срба у Будимпешти и околини у функцији одржавања етничког идентитета	109
<i>Mladena Prelić</i> , Maintaining Ethnic Identity: Family Patron's Day Among the Serbs in Budapest and Surrounding Area	115
<i>Мирјана Павловић</i> , Матерњи језик као један од етничких симбола Срба у Темишвару	117
<i>Mirjana Pavlović</i> , Native Language as an Ethnic Symbol. Serbs in Timisoara	126
<i>Александра Павићевић</i> , Нека питања спољних миграција југословенског становништва током друге половине двадесетог века — Време за преиспитивање? —	129
<i>Aleksandra Pavićević</i> , A Few Questions Concerning Exterior Migrations of Yugoslav Population During the Second Half of the 20 th Century — A Time for Reconsideration —	136
<i>Петер Славковски</i> , Традиционална култура словачких мањина у средњој и југоисточној Европи	139
<i>Peter Slavkovski</i> , Traditional Culture of Slovakian Minorities in Central and Southeastern Europe	145
<i>Јелена Ћворовић</i> , Reproductive Behavior, Ethnicity and Socio-Economic Status — A Comparison of two Serbian Gypsy Groups	147
<i>Јелена Ћворовић</i> , Репродуктивно понашање, етницитет и социо-економски статус — Поређење две групе Рома	152
<i>Сања Златановић</i> , Василица и самоодређење Рома	155
<i>Sanja Zlatanović</i> , Vasilica and Self-Determination of Roma	164
<i>Милош Луковић</i> , Цинцари у Урошевцу и другим „косовским железничким варошима“ — Прилог историји Цинцара у Србији —	165
<i>Miloš Luković</i> , Tzintzars in Uroševac and Other Kosovo' Rail Centers — a contribution to the history of Tzintzars in Serbia —	185
<i>Мирко Барјактаровић</i> , Религија и насеље као чувари народносног	187
<i>Mirko Barjaktarović</i> , Religion and Settlement as Preservers of Ethnicity	197
<i>Никола Пантелић</i> , Градска породица и традиција осамдесетих година XX века	199
<i>Nikola Pantelić</i> , Urban Family and Tradition in the 1980's	204
<i>Ивица Тодоровић</i> , Прилог реконструкцији базичног митолошког кода српске народне религије — митска бића Тамнаве	205
<i>Ivica Todorović</i> , Mythical Creatures of the Tamnava Region: A Basic Mytological Code in the Serbian Folk Religion	225
<i>Бојан Јовановић</i> , Вампир као метафора	227
<i>Bojan Jovanović</i> , Vampire as a Metaphor	233

<i>Гордана Благојевић</i> , Прилог проучавању вампира у Срба или лужничке приче о вампиру	235
<i>Gordana Blagojević</i> , A Contribution to the Vampire Studies Among Serbs or Vampire Stories From Luznica	242
<i>Ласџа Бајковић</i> , Највећа жртва — Жртвовање сопственог детета као мотив у словенској народној књижевности	243
<i>Lasta Djapović</i> , The Main Sacrifice — Sacrificing own children in Slavic folk literature	255
<i>Миљина Ивановић-Баришић</i> , Временско одређење празника и годишњих обичаја у подавалским селима	257
<i>Milina Ivanović-Barišić</i> , Temporal Settling of Holidays and Annual Customs in Villages at the Foot of the Avala Mountain	266
<i>Зоран Гудовић</i> , Неке архаичне црте у друштвеном животу Брскућана (Етнографске забелешке)	267
<i>Zoran Gudović</i> , Some Archaic Traits in Social Life of Brskuceans (Ethnographical Notes)	280
<i>Јадранка Ђорђевић</i> , Одлике родбинске терминологије у врањском крају . . .	283
<i>Jadranka Djordjević</i> , Kinship Terms in the District of Vranje	293
<i>Десанка Николић</i> , Шаливе ерске приче из ариљског краја	295
<i>Desanka Nikolić</i> , Humorous “Era” Stories from the Arilje Region	300
<i>Драгана Радојичић</i> , Санитарни кордон	301
<i>Dragana Radojičić</i> , Sanitary Cordon	310
<i>Мирослав Свирчевић</i> , Миграције у Србији XVIII века и установе патријархалног друштва	311
<i>Miroslav Svirčević</i> , Migrations in Serbia During the 18 th Century and Patriarchal Society Institutions	326
<i>Јадранка Ђорђевић</i> , Преглед словеначких часописа из етнологије (2000–2003)	327
<i>Биљана Миленковић Вуковић</i> , Библиографија проф. др Ђурђице Петровић — 1. део (1927–2003)	335

Прикази

<i>Софија Милорадовић</i> , Невенка Миловановић, <i>Доња Муџница. Варош међу селима</i> , Параћин 2003, 505 стр.	357
<i>Миљина Ивановић-Баришић</i> , Радоје Д. Цветић, Пиносава — подавалско насеље, Београд 2003, Библиотека <i>Хроника села</i> , с. 1–351.	358
<i>Душан Дрљача</i> , Етнологија у часопису шабачког Музеја — Годишњак Народног музеја у Шапцу, бројеви 1, 2 и 3 (2000, 2001. и 2002) . .	360

In memoriam

Бојан Жикић, Проф. др Душан Бандић (1939–2004) 363

Сећање

Никола Панџелић, Ранко Финдрик (1922–2004) — Неимар музеја „Старо село“ у Сирогојну 365

Аутори у Гласнику ЕИ САНУ ЛП 369

Упутство ауторима 371

Мирјана ПАВЛОВИЋ
Етнографски институт САНУ, Београд

УДК 81'246.2(=163.41)(498)
Оригинални научни рад

МАТЕРЊИ ЈЕЗИК КАО ЈЕДАН ОД ЕТНИЧКИХ СИМБОЛА СРБА У ТЕМИШВАРУ*

Матерњи језик као симбол етничког идентитета разматра се у раду на примеру Срба у Темишвару. Анализирана је његова употреба, промене, као и фактори који су допринели његовом очувању у вишенационалној средини.

Кључне речи: матерњи језик, билингвизам, етницитет, етнички симболи.

У све бројнијој литератури о етницитету, независно од различитих теоријских приступа, матерњи језик се најчешће посматра као једна од значајнијих, ако не и најзначајнија, одлика етничког заједништва. Полазећи од етничког идентитета као групног, који припадници групе изграђују на низу симболичких представа о свом етничком заједништву и различитости и/или их други на основу њих идентификују као припаднике дате групе,¹ у раду се разматра на који начин се матерњи језик јавља и функционише као симбол етничког идентитета Срба у Темишвару. Анализа обухвата различите нивое и аспекте познавања и сфере употребе српског језика, као и најважније факторе који утичу на његов вишевековни опстанак и промене у мултинационалној средини.

Већина изнетих података прикупљена је у току теренских истраживања у Темишвару 2002. и 2003. године, комбинованим техникама анкете,² интервјуа,³ слободног разговора и посматрања с учествовањем.

* * *

Темишвар је стари град који се у току своје дуге историје налазио под влашћу различитих држава (Турске, Аустроугарске, Мађарске, Румуније), што се пре

* Рад је резултат рада на пројекту број 1868, који у целини финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

¹ Опширније о дефиницији етничког идентитета видети у: Мирјана Павловић, *Срби у Чикагу. Проблеми етничког идентитета*, Етнографски институт САНУ и Издавачка задруга Идеа, Београд 1990, 83–86.

² Спроведене су две анкете. Прва, анонимна, обухватила је 20 ученика Српске гимназије „Доситеј Обрадовић“, а друга 14 — припадника Српске заједнице у Темишвару, различитог пола, старости и нивоа образовања.

³ Према детаљном упитнику обављен је разговор са 30 Срба у Темишвару, припадника различитих генерација.

свега одражавало на честу промену националне структуре становништва, али и на њихов друштвено-политички положај и културне одлике. Стога је Темишвар увек био, а и данас је, вишенационална, мултикултурна и мултилингвална средина, у којој — поред већинских Румуна — живе и многе мањинске заједнице: Роми, Мађари, Немци, Срби, Јевреји и други. Сви они, поред румунског, у различитим приликама користе и свој матерњи језик.

Тачно време досељавања Срба у Темишвар није поуздано утврђено, али је сигурно да су на том простору живели и пре турског освајања града 1552. године. Данас су они етничка/национална заједница мањинског типа која, према прелиминарним резултатима последњег пописа становништва из 2002. године, обухвата 6.271 особу или 2,31% укупног становништва града.⁴ Иако малобројна, заједницу карактерише велики прилив сеоског становништва, посебно изражен шездесетих и седамдесетих година 20. века, као и мрежа просветних, друштвених, политичких, културних и спортских организација мањинског типа.

Под етничким симболима обично се подразумевају мање или више видљиве карактеристике етничке/националне заједнице, које имају интегрисајућу функцију — обележавање заједништва групе, и диференцирајућу функцију — разграничавање од других група истог типа.⁵ У већинском румунском окружењу српски језик је, несумњиво, обележје које доприноси зближавању Срба у Темишвару, а с друге стране — уочљиво их одваја од свих других националних група у граду. Међутим, како се у раду анализира заједница у дијаспори, њени симболи морају имати још једну функцију — означавање заједништва с културом и традицијом матице. Српски језик сигурно испуњава и ту функцију.

Срби су у прошлости, па чак је тако и данас, православну веру — не језик — сматрали најважнијом одликом свог етничког/националног идентитета, често поистовећујући верску и националну припадност.⁶ Међутим, још је у 18. веку Доситеј Обрадовић први уочио да вера пружа сувише уску основу за национално осећање, па у програмном писму Харалампхију Мамули истиче много шири принцип — јединство језика и рода: „будући да закон и вера може се променити, а род и језик никада“, дајући тако „сваком разумљив осећај солидарности“.

И моји саговорници виде српски језик као један од најважнијих симбола етничности своје мањинске заједнице. Иако већина њих сматра да су за очување националног идентитета битне многе компоненте (језик, вера, традиција, обичаји, фолклор и др.), језику ипак приписују одлучујућу улогу, сматрајући да његовим губитком обично долази до утапања појединца у већинску румунску заједницу.

„Језик је јако битан, ми смо Срби, морамо да знамо српски језик, јер у супротном ћемо се изгубити. Језик је одлучујући. Главна обележја српства су језик и вера. За српску припадност најважније је осећање и језик. Без вере можеш бити Србин, ту сам толерантна, али без језика — не“.

Неколико казивача чак категорички истиче да је особа која не зна српски језик асимиллована и да више не може бити припадник српске заједнице.

⁴ Прелиминарни резултати пописа становника — март 2002. године. Резултати су добијени у Савезу Срба у Румунији.

⁵ М. Павловић, *Срби у Чикагу...*, 91–93 и ту наведена литература.

⁶ О поистовећивању верске и етничке припадности данас код Срба у матици видети у: Душан Бандић, *О народном правослаљу данас — истраживања у ваљевском и крушевачком крају*, Етнолошки проблеми 9, Београд 1992, 63–90, а у дијаспори видети у: Мирјана Павловић, *Религијска и етничка припадност*, Гласник Етнографског института САНУ XLVI, Београд 1997, 101–109.

„Није Србин који изгуби језик. Не може бити Србин, а да не говори језик. То је трагично. То је рекла бих полу-Србин“.

Матерњи језик је и у старијој стручној литератури дуго времена сматран одлучујућом одликом етничитета. Данас се, међутим, истиче, а бројна истраживања то и доказују, да и у случају када дође до губитка матерњег језика, свест о заједништву може опстати, али је у том случају пут ка асимилацији и бржи и лакши.

Свесни изузетне важности српског језика за опстанак заједнице, Срби у Темишвару су матерњем језику одувек посвећивали велику пажњу. Али он је, и поред тога, у току дугог живота заједнице у мултијезичкој средини показивао и бројне промене — како у нивоу знања појединаца, тако и у сферама употребе. Промене су зависиле од историјског периода посматрања, односно генерацијске припадности, од старосне структуре и нивоа образовања, од школовања на матерњем језику и разгранатости мањинских, културних институција, у којима су неговани језик и култура, од бројности заједнице и мешовитих бракова у њој. Ипак на језичку ситуацију је, пре свега, утицала државна политика законском регулативом о обавезном језику администрације и школства. У правном погледу српски језик је увек имао мањинску и подређену позицију, било у односу на немачки и мађарски, као језике администрације у одређеним историјским периодима, било у односу на румунски као званични језик данашње Румуније. Стога је српски језик још врло рано почео да узмиче, чак и у оквиру српске заједнице, а појединце у њој обично је одликовао асиметричан билингвизам — у корист матерњег језика или језика окружења.

* * *

Тако М. Црњански наводи да је још крајем 19. и почетком 20. века, поред мађарског, постојао и један другачији Темишвар, којем је његова породица припадала „душом и телом“. „То је био Темишвар Срба, остатака остатака, варош стара, умирућа, фанатична, верска... Тај Темишвар био је срастао са Темишваром туђина, као два сијамска близанца, али окренута леђима. У том нашем Темишвару бранила се свака српска кућа, као барикада.“⁷

Како је Темишвар одувек представљао мултинационалну средину, а Срби у граду изразиту мањину, они су још у 19. веку били принуђени да поред матерњег језика познају и језике других заједница у граду, као и да се њима користе — макар само изван породичног круга и своје заједнице. То се посебно односило на поједина занимања, нпр. на трговце и занатлије, јер „некад је било пристојно да се муштерији обраћаш на њеном језику“. Обраћање саговорнику у друштву на његовом језику, што је правило за све четири нације (Немце, Мађаре, Румуне и Србе), А. Лебел сматра старом формом банатске учтивости.⁸ Поред тога, у појединим периодима сматрало се „ноблес“ говорити мађарски или немачки, а већ крајем 19. и почетком 20. века у Темишвару се јављају и мешовити бракови у којима се више није говорио српски језик, па госпође у српској цркви питају супруге: „Јоцо, Јоцо, вас загт ер?“ (Was sagt er — Шта он то каже?).⁹

⁷ Милош Црњански, Темишвар, *Велика сеоба 1690–1990*, Београд 1990, 457–458.

⁸ Арпад Лебел, *Социјално-историјски аспекти етничког њлурализма у Војводини*, Етнолошке свеске 4, Београд 1962, 29.

⁹ Милош Црњански, *О Банату и Банаћанима*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад 1989, 50.

Знање немачког и мађарског језика, међутим, у већини случајева није прелазило ниво елементарне свакодневне комуникације, а изузетак су представљале само ретке особе српског порекла које су се школовале на овим језицима или радиле у државној служби.

Таква ситуација имала је и повратни утицај на матерње језике, па неки наглашавају да су се „темишварски Срби распознавали по томе што су нагласком заносили на немачки, румунски или мађарски“.¹⁰

И поред тога, данас се сматра да су Срби у Румунији до Другог светског рата имали више могућности за употребу матерњег језика, јер су тада заједнице биле бројније и хомогеније, а постојале су и чисто српске сеоске средине. Таква ситуација у појединим српским селима задржала се све донедавно. Иако је у Темишвару било другачије, јер број Срба у граду никада није био велики, ипак су и ту српске заједнице у Фабрици, а посебно у Мехали, сеоском кварту који је у саставу града од 1910. године, биле много чвршће, са мање мешовитих бракова. У српским породицама се говорило само матерњим језиком, док су мађарски, немачки или румунски припадали искључиво јавној комуникацији. Деца су ишла у српске парохијске школе, а постојале су бројне друштвене, културне и спортске организације у којима је било незамисливо говорити неким другим — осим српским — језиком. Поред тога, старији казивачи наглашавају да се српски језик није губио чак ни у мешовитим браковима.

„Овде у Мехали било је мешаних бракова, али се знало да ако се Румунка уда за Србина, треба да научи српски и ако се Српкиња уда за Румуна — румунски. Такав је био ред“. Или: „Моја мајка је научила српски да би удовољила мужу“.

Дакле, старије генерације Срба у Темишвару одликовало је много боље познавање и чешћа употреба српског језика, али с друге стране — то је утицало и на слабији ниво знања румунског језика, па чак и на његово потпуно непознавање.

„Моја мајка, Новосађанка, која се удала у Темишвар, до краја живота (четрдесете 20. века) није научила српски“. Или: „Моја бака је из чисто српског села, а последње године живота (шездесете године 20. века) провела је код нас у Темишвару и никада није научила румунски“.

Треба имати у виду и да је Темишар у саставу Румуније тек од краја Првог светског рата.

„Моја мајка, чији је отац био трговац у Темишвару, студирала је медицину у Будимпешти две године, разуме се — на мађарском. Када је успостављена граница у Банату (после Првог светског рата), више није могла да се врати на студије. Могла је да настави да студира у Клужу, јер је тамо био медицински факултет, али није знала добро румунски“.

Слични, мада знатно ређи примери слабијег познавања румунског језика јављали су се и после Другог светског рата.

„Када сам дошао на школовање у Темишвар, знао сам румунски, као Румун — српски, мада ми је данас румунски јача страна и говорим га без акцента“.

¹⁰ Стеван Бугарски, *Срби у Темишвару*, материјал са међународног научног скупа „Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи“, одржаног новембра 2003. у организацији Међудодељењског одбора за проучавање националних мањина и људских права САНУ, Етнографског института САНУ и Центра за истраживање етничитета, *без стране*.

* * *

Међутим, док старије генерације обележава асиметрична двојезичност у корист матерњег језика, данас је језичка ситуација Срба у Темишвару потпуно измењена. Иако се српски језик у заједници, као што смо већ навели, сматра одлучујућом одликом етничког/националног идентитета, ниво знања и области у којима се користи показује повлачење у односу на румунски, па чак и потпуни нестанак. За данашње генерације је, дакле, најкарактеристичнији асиметрични билингвизам у корист румунског језика.

Сви анкетирани одрасли чланови заједнице из хомогених породица и њихови супружници српског порекла наводе да добро знају матерњи језик. Већина их чита и пише српски, а само казивачи који нису ишли у српске школе, истичу да теже читају и пишу, посебно на ћирилици. Ниво знања њихових потомака, међутим, значајно опада. Иако сви анкетирани средњошколци Српске гимназије знају да читају и пишу, у другој генерацији се јавља и 14,2% особа из српских хомогених бракова које не говоре српски, већ га само разумеју, док је тај проценат у мешовитим породицама још већи: „Моја деца помало смуцају српски“.

Међутим, чак и казивачи који знају да читају и пишу српски језик, уочавају да временом и под утицајем румунског, као доминантног језика, квалитет знања матерњег језика опада. Тако само 42,8% одраслих анкетираних особа, иако у моноетничком браку, лакше чита, пише и разговара на српском језику.

„Ми размишљамо на румунском, то не може да се избегне, одатле нам потешкоће и пропусти у изражавању на матерњем језику“.¹¹

Опадање нивоа знања матерњег језика најбоље се уочава код средњошколаца Српске гимназије. Тако само 60% анкетираних ученика из српских хомогених и 37,5% из мешовитих породица истиче да лакше комуницира на српском језику („јер на њему размишљам, јер су ми сви у породици Срби и већина другова“, „јер од малена само на српском комуницирам“), док 20% ученика из хомогених и 50% из мешовитих породица ипак лакше комуницира на румунском („јер је језик који се прича у држави у којој живим“, „јер су ми већина другова и пријатеља Румуни“). На српском језику размишља 80% ученика из хомогених бракова и 37,5% из мешовитих; личне белешке води 50% из хомогених и 30% из мешовитих („Трудим се да пишем српски, мада чешће пишем румунски“), док би књигу на матерњем језику радије прочитало 60% ученика из хомогеног и 38% из мешовитог брака.

Осим тога, чак и особе које добро знају српски језик или су школоване на њему, у свакодневној комуникацији на матерњем језику често употребљавају бројне румунске речи, јер одговарајуће српске речи у датом тренутку не могу да се сете. „Понекад у себи тражим реч на српском, па је нађем на румунском, и обрнуто, па долази до забуне“. Зато се код Срба у Темишвару често може чути: „Јеси била у боксу (подруму) да донесеш дулћаца (слатко) од афине (боровнице). Мама је у баји (купатилу)“. Није редак случај ни да се поједине фразе буквално преводe са румунског: „Дај ми један телефон вечерас“, а казивач који одлично зна српски истиче: „Кад журим, дешава ми се да мешам ћирилицу и латиницу“.

¹¹ Проф. Жива Жујић у интервјуу Борку Илин, *Језичке барикаде*, рубрика Варошани, Наша реч, бр. 653, 16. август 2002, 26.

Посебан проблем већини припадника српске заједнице представља и непознавање стручне терминологије на српском језику, па су у разговору ти изрази увек на румунском.

Наведени проблеми су у другој генерацији, посебно код потомака из мешовитог брака, још израженији. Њихов фонд речи је изразито ограничен само на речи неопходне за елементарну, свакодневну комуникацију. Они слабо познају граматику, користе велики број румунских речи и израза, практично говоре на два језика истовремено. Тако често реченицу започну на српском, па пређу на румунски, а враћају се на српски само ако констатују да их саговорник не разуме, иначе неприметно и несвесно разговор и заврше на румунском. Осим тога, особе које нису похађале српску школу, истичу да тешко читају ћирилицу, ако је уопште и читају, а имају и проблем лошег познавања граматике.

С друге стране, изражавање на румунском је Србима свих генерација у Темишвару данас много лакше, боље, спонтаније, а речник је богатији. На тај начин у већини случајева матерњи језик је, заправо, постао други језик, јер се на њему говори несигурно и са често немалим проблемима. То се најлакше уочава у разговору са сународницима из матице. Чак и особе школоване на матерњем језику тада говоре спорије, са сталним страхом од грешке и уз честа питања: „да ли се то тако каже?“ или „шта је правилно?“

Матерњи језик се и данас најчешће учи у раном узрасту у породици, док се румунски усваја у ширем окружењу. Тако је и већина мојих саговорника из хомогених бракова матерњи језик научила у родитељској кући, а румунски спонтано, с децом на улици.

„Мој син од три године тешко се сналази на улици зато што му деца кажу нешто на румунском, а он одговара на српском. Тако да он сада прича неки есперанто од румунског и српског, али сви смо тако научили језик“.

Казивачи из мешовитих бракова пак усвојили су оба језика у родитељској кући. Интересантно је да, заправо, у већини мешовитих породица, у којима се очувању матерњег језика посвећује пажња (инсистира се да деца науче српски или да иду у српске школе) са децом на српском разговара само родитељ српског порекла, док родитељ несрпског порекла с децом говори румунски.

„Ја са мојим сином разговарам само српски“. Или: „Не бих могао да замислим да са братом и оцем говорим румунски, с мамом (Румунка) је друкчије, иако и она зна српски.“

Треба, ипак, нагласити да се и данас у мешовитим породицама јављају супружници несрпског порекла који су научили српски језик, неки чак и читају и пишу, али је њихов број знатно мањи него у старијим генерацијама. Тако 60% супружника несрпског порекла данас само разуме српски језик, али га не говори.

Срби у Темишвару данас матерњи језик најчешће употребљавају у кући, српским мањинским организацијама (школа, црква, културно-уметничка друштва) и у комуникацији са родбином и особама српског порекла. Међутим, и у тим сферама румунски језик поступно и све више преовлађује. Тако анкете и интервјуи показују да док се у већини хомогених породица говори српски и тек понегде и румунски (10%), у око 40% мешовитих бракова у кући се говори само румунски. Слична ситуација је и у српским организацијама. Повлачење матерњег језика уочљиво је — како код деце која иду у српску гимназију, тако и у самој гимназији. Док с наставницима у школи сви комуницирају на српском језику, с друштвом у школи на српском разговара 66% ученика из моноетничког брака и 50% из мешо-

витог брака. Осим тога, бројна обавештења истакнута у школи такође су на румунском језику.

„Некада се у Српској гимназији говорио само српски, а сад само румунски. Нова лoша нарав је да деца међусобно говоре румунски у школи“.

Иако — према мојим саговорницима — у комуникацији с пријатељима и родбином српски језик има превласт, и у овој сфери румунски језик заузима све више простора: „Боли ме када чујем српски брачни пар да говори румунски“. Исто тако у српским фолклорним групама млађе генерације певају на српском, често га и говоре релативно добро, али међусобно разговарају на румунском, док у неким оркестрима који свирају српску музику већина музичара и не зна српски језик.

* * *

Размотримо на крају и факторе који утичу на очување матерњег језика у српској заједници у Темишвару.

Један од најважнијих фактора очувања језика мањине је законска регулатива. По последњем Уставу Републике Румуније из 1991. године, румунски језик је званичан језик,¹² али се у њему препознају и штите и права националних мањина на очување, развој и изражавање свог етничког, културног, лингвистичког и религиозног идентитета.¹³ Исто тако, припадницима националних мањина зајамчено је и право образовања на матерњем језику,¹⁴ које је додатно разрађено Законом о настави бр. 84/1995.¹⁵

Веома значајна институција која доприноси очувању српског језика у заједници је школа на матерњем језику. Прве српске школе у Темишвару основане су још у 17. веку, али се о њима мало зна. Тако се у једном извору наводи да је прва српска основна школа почела са радом 1608. године,¹⁶ а у другом — још 1606. године.¹⁷ У другој половини 18. века Темишвар је већ имао три православне вероисповедне школе, па је 1757. године школу у граду похађало 16 ученика, у Мехали 46, а у Фабрици су постојала два одељења са 68 ученика.¹⁸ Српске вероисповедне школе су укинуте 1948. године на основу државног закона о реформи наставе у Румунији.¹⁹ Прва средња школа на српском језику била је редовна српска државна нижа гимназија, установљена 1934. године, која је 1943. године прерасла у вишу гимназију, као секција при познатом државном лицеју К. Ђ. Лога.²⁰ Уз гимназију

¹² Constituția României, Publicată în М. Of. Nr. 233 din 21 noiembrie 1991, члан 13.

¹³ Исто, члан 6.

¹⁴ Исто, члан 32.

¹⁵ Горан Башић, *Политичко-правни положај националне мањине у савременој југоисточној и централној Европи*, материјал са скупа „Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи“, Међуодељењски одбор за проучавање националних мањина и људских права САНУ, Етнографски институт САНУ и Центар за истраживање етничитета, Београд, новембар 2003, 19.

¹⁶ Љ. Церовић, *Срби у Румунији од раног средњег века до данашњег времена*, Матица српска, Нови Сад 1997, 90.

¹⁷ Мирослав Тимотијевић, *Црква светог Георгија у Темишвару*, Матица српска, Нови Сад 1996, 19.

¹⁸ М. Огњановић, *Стање српских православних народних школа у појединим местима 1716–1793*, ГПСКБ III, 1959, 236.

¹⁹ Стеван Бугарски, *Српско православље у Румунији*, Темишвар — Београд — Нови Сад 1995, 187.

²⁰ Душан Сабљић, *Српска мешовита гимназија у Темишвару*, Темишвар 1993, 6–13.

су неко време постојале: Српска секција при Учитељској школи, Српска педагошка школа и Српска секција Средњотехничке пољопривредне школе.²¹

Данас школство на српском језику у Темишвару обухвата два забавишта, једно одељење при румунској основној школи у Мехали, у којем се настава изводи симултано за прва 4 разреда основне школе, те осмогодишњу основну школу у оквиру гимназије. Једина средњошколска установа Срба у Румунији на матерњем језику јесте Српска теоретска гимназија „Доситеј Обрадовић“ (Liceuc Teoretic Dositei Obradovici), која има два смера — математичко-информатички и филолошки, а на Филолошком факултету Западног универзитета постоји и Катедра за србистику.

Улогу школе у очувању језика, а самим тим и етничког идентитета, високо цене и припадници заједнице, што је посебно уочљиво у разлозима за упис у Српску гимназију:

„јер ми је српски језик матерњи; да би сачувало српски језик и обичаје; да би усавршила српски језик; пошто сам Србин по националности, имао сам прилику да учим, читам и да говорим на српском; волим српски језик“.

Само једна анкетирана ученица из мешовитог брака у почетку није желела да упише Српску гимназију, док остали јесу, и то:

„да боље научим језик; да не заборавим језик; зато што волим свој матерњи језик“.

Међутим, и поред високог вредновања улоге школа у очувању матерњег језика, данас често и родитељи из хомогених бракова не дају своју децу у српске школе, јер сматрају да у њима квалитет наставе није на довољно високом нивоу, и с друге стране — плаше се да ће деца слабије знати румунски језик, па имати велике проблеме и нижи успех у даљем школовању на румунском језику. Осим тога, у појединим периодима било је из политичких разлога прагматично да деца не похађају српске школе.

„Сва моја деца су ишла у румунске школе, нема шта, да знају где живе. Деца су ишла у румунску школу, јер шта ће овде да раде. Да би се запослила, морају добро да знају румунски, а не српски. Жао би ми било да дам дете у српску школу. Тада (пред Други светски рат) се сматрало да је перспектива у румунском језику. После Барагана²² пријатељи су саветовали моје родитеље да је паметније да ме дају у румунску школу“.

Ипак, одсуство српске деце из српских школа забележено је још прилично рано. Тако је 1905. године из црквене општине у граду (у то време са Мајуром и Жозефштатом) од 78 деце школског узраста „туђе школе основне, средње, трговачке полази 58 српске деце“; а у Фабрици од 109 ученика „туђе основне школе полази 75 српске деце.“²³ Број деце у српским школама ни данас не задовољава Србе у Темишвару. Године 1980. од 1. до 7. разреда у два одељења било је 223 ученика, док је истовремено румунске школе похађало 320 ученика.²⁴

Сигурно је да данас особе које су похађале српске школе знатно боље знају матерњи језик, чак и у старијим годинама. Међутим, као што је већ наведено, по-

²¹ Исто, 17–18.

²² Многи Срби су били депортовани у Бараганску пустару. Опширније о томе видети у: Миодраг Милин и Љубомир Степанов, *Бараганска голгоџа Срба у Румунији 1951–1956*, Посебна издања, Монографије, књ. 8, Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији, Темишвар 1996.

²³ Мита Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. године*, Српска манастирска штампарија, Карловци 1910, 745–756.

²⁴ Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919–1989*, Темишвар 1996, 224–225.

влачење српског језика се и ту уочава. Осим тога, неки казивачи истичу да се последњих година — због недовољног броја српске деце — у Српску гимназију уписују и Румуни, али да тиме „они нису асимиловани, већ напротив“.

Поред школе, и медији на српском језику (штампа, радио и ТВ) значајно утичу на очување матерњег језика Срба у Темишвару. И они имају дугу традицију деловања у граду. Прве новине на српском језику биле су *Световид* Александра Андрића из 1852. године, али исте године су пренете у Беч, а затим у Београд.²⁵ Исто тако, краткотрајни су били и остали покушаји издавања новина у 19. веку и почетком 20. века. Тек 1934. године појавио се *Темишварски весник* који је излазио до 1967. године. *Правда*, орган Савеза словенских културно-демократских удружења, почиње да излази 1944. године, а 1969. године мења име у *Банатске новине*.

На српском језику данас излазе недељник *Наша реч* и тромесечник *Књижевни живот*. Осим тога, Срби имају и богату публицистику на матерњем језику, која обухвата белетристику, поезију и монографије: о насељима, организацијама и обичајима Срба у Румунији.

Моји саговорници најчешће читају *Нашу реч*, док су некад радо читали и штампу из матице (*Полићика*, *Илустрирована јолићика* и др.), али је данас тешко доћи до ње, јер је у слободној продаји нема. Нешто већи проценат, посебно мање образованих казивача, као и оних који слабије знају српски језик, радо прати и програм на српском језику Телевизије Темишвар. Осим тога, прати се и програм радио и ТВ станица из Србије. Радио већином слушају старије особе, док ТВ Пинк обично гледају млађи. Старије особе, као и оне са вишим образовањем, не воле музику коју та станица емитује, а поред Пинка доступан је још једино Други програм РТС, али су њихове емисије свим генерацијама најмање занимљиве.

Седамдесетих и осамдесетих година прошлог века Срби у Темишвару су много чешће пратили радио и ТВ програм из Србије, јер је румунска телевизија тада емитовала само два сата програма, и то само вести. Стога је и велики број Румуна гледао београдску и новосадску телевизију, и многи су тада помало научили и српски. Тако моји саговорници радо причају како се заменик градоначелника Темишвара попео на бину на Бајагином концерту, на тргу Опера, 2002. године, а поводом „Дана Темишвара“, и отпевао песму *Плави сафир* без проблема — на српском језику.²⁶ Осим тога, и деведесетих година прошлог века, када је код нас „цветао шверц“ с Румунијом, многи румунски трговци су помало учили српски, чак и похађали курсеве српског језика да би могли да разговарају са нашим трговцима на црно. Ипак, испитаници сматрају да Румуни у Темишвару ретко знају српски језик и уче га само ако им је неопходан.

На очување матерњег језика група у дијаспори велики утицај — на различите начине — има и матица: преко медија, о чему је било речи, штампањем уџбеника за школе на матерњем језику, стипендирањем деце за школовање у њој, или на бројне друге начине. Срби у Темишвару су прилично незадовољни деловањем матице последњих година. Недостају им уџбеници, стипендије. Осим тога, и политичка ситуација у матици има одређени утицај, па неки казивачи сматрају да матерњи језик у српским школама уочљивије нестаје од деведесетих година прошлог века, јер „због политичке ситуације опада углед Србије у свету“. Иако несумњиво обељежје које спаја Србе у Темишвару с матицом, матерњи језик у појединим случајевима може имати и раздвајајућу функцију. Тако многи казивачи истичу да их због

²⁵ Душан Попов, *Српска штампа у Румунији*, Темишварски зборник 1, Нови Сад 1994, 181.

²⁶ Горан Мракић, *Бајага јоново у Темишвару*, *Наша реч*, бр. 652, 9. 8. 2002, 28–29.

специфичности њиховог говора у матици често зову Румунима, што им наравно изузетно „тешко пада“: „Овде сам Србин, тамо ме зову Румуном, па шта сам ја“.

Поред фактора који доприносе очувању матерњег језика у мањинској заједници се јављају и фактори који утичу на његово губљење. Моји саговорници убедљиво најважнијим разлогом повлачења српског језика сматрају мешовите бракове (71%): „зато што су сви измешани; зато што нема српских бракова; ако је жена, на пример, Мађарица, ту се српски више не говори“. Поред тога наводе: „недовољна свест о националној припадности“ (30%), „мало деце у српским школама“ (28%) и, на крају, „незаинтересованост матице за дијаспору, слаб углед Срба у свету“, „зато што деца иду у румунске школе, јер су квалитетније“, а само једна особа сматра да се српски језик не губи.

* * *

Иако матерњи језик показује не мали степен промена у квалитету, аспектима (читање, писање, говор) и нивоу знања, као и повлачење — чак и у традиционалним сферама употребе, он је у српској заједници у Темишвару задржао све функције симбола етничког/националног идентитета. Чак и редуковано знање матерњег језика, сведено на познавање само неколико речи или израза — најчешће поздрава, задржава ту функцију, јер код млађих генерација ти се изрази обично користе као паролe са значењем „и ја сам са вама, и ја припадам овој групи“. Како само припадници српске мањине разумеју и схватају сва значења и препознају све емоције истакнуте на тај начин, они постају етнички симболи и опстају као такви. Осим тога, бројне промене које су настале под утицајем румунског језика — значајне су, јер на симболичан начин обележавају, посебно у каснијим генерацијама, припадност и румунској средини, а представљају и специфичност Срба у Румунији, њихову особену културу и традицију.

На крају можемо закључити да су Срби у Темишвару очували свој матерњи језик, али као други језик, који је под јаким ударом румунског — званичног и доминантног језика. Ниво знања је, код особа школованих на матерњем језику и у старијим генерацијама много виши, док се у мешовитим браковима српски језик све више губи. Анализа је показала и да румунски језик постепено заузима превласт, чак и у традиционалним сферама употребе матерњег језика: у српским породицама, у мањинским организацијама и у комуникацији међу пријатељима српског порекла. Поред низа фактора, на очување матерњег језика данас одлучујуће утиче школство на матерњем језику, а на његово губљење мешовити бракови.

Mirjana PAVLOVIĆ

NATIVE LANGUAGE AS AN ETHNIC SYMBOL SERBS IN TIMISOARA

Key words: native language, bilingualism, ethnicity, ethnic symbol.

Based on the data gathered during original research in the Serbian community of Timisoara, in 2002. and 2003, this paper discusses one of the symbols of ethnic identity, namely, the native language. The methods used in the research include questionnaires, interviews, everyday conversation and the participant-observation technique. The analysis covers various aspects and levels of knowledge, as well as

the usage of Serbian language; in addition, it also includes the most important features that influence the language's persistence during many centuries, as well as noted changes in a multinational environment. Namely, the Serbs in Timisoara have preserved their native, Serbian language as a second language; their native Serbian language is constantly under the heavy influence of the Romanian language, which is the dominant and official language in the area. The analysis shows that the knowledge of Serbian is much higher among the Serbs who received education in their native language, as well as among the older generation, while mixed marriages with Romanians contribute to its loss. Romanian language, on the other hand, gradually becomes more and more dominant even in the traditional spheres of life where native language was once in use: among family members, minority organizations and in interactions among friends of Serbian origin. Moreover, mixed marriages and education in the native language influence the persistence of the native language. In spite of many changes in all aspects and usages, Serbian language still remains the symbol of ethnic identity among the Serbs in Timisoara: the language marks the special unity among the Serbs in relation to the surrounding majority and other ethnic groups in the city of Timisoara, and functions as a connection with the tradition and culture of the homeland.